

YU ISSN 0027—8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIII/5

БЕОГРАД
1978

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIII (нова серија)

Св. 5

САДРЖАЈ

Основе књижевног језика Проте Матије Ненадовића (ДУШАН ЈОВИЋ)	169—174
Творба именица суфиксима на <i>-(а)и</i> (СТЈЕПАН БАБИЋ)	175—186
О префиксоидима у српскохрватском језику (ИВАН КЛАЈН)	187—198
Семантичке разлике и употребне вредности придева <i>српски</i> и <i>србијански</i> (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	199—209
Типични случајеви колебања конгруенције у приповеткама Исака Самоковлије (ПЕТАР ЂУКАНОВИЋ)	210—215
О језику уџбеника	
Прилог разради опште концепције уџбеника (СМИЉКА ВАСИЋ)	216—224
О термиолошким задацима писаца уџбеника (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	224—225
Питања и одговори	226—228
Регистар	229—242

О ПРЕФИКСОИДИМА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

I

У литератури о позајмљивању често се наилази на тврдњу да је морфологија веома слабо подложна страним утицајима. Цитира се, на пример, мишљење А. Дозаа (Dauzat) по коме је морфологија „тврђава језика“ која се „последња предаје“. Конкретнија истраживања, међутим, као што је рад Душанке Игњатовић¹, показују да ту тврдњу треба примити с резервом. Истина је да се обично не догађа да туђице донесу неку нову, до тада непознату деклинацију или конјугацију. Али и ако донесу завршетак неуобичајен за дату врсту речи (*инијереју*), нов однос између завршетка и флексионих наставака (*биро* : *бироа*, уп. *село* : *села*), разне случајеве дефектности и непроменљивости (*фер*, *леги*) итд. — онда и такве доприносе морамо сматрати изменама у морфологији језика-примаоца.

Оно што је сигурно, то је да страни утицаји снажно делују на т в о р б у р е ч и. Такво дејство је најочигледније при позајмљивању страних префикса и суфикса, односно при стварању домаћих изведеница из страних основа, што доводи до хибридних облика као *йреваранѝ*, *реизбор-носѝ*, *самокриѝшка*. Али мешање страних и домаћих корена вероватно и није толико значајно колико појава нових структурних типова, изазвана присуством позајмљених сложеница (биле оне хибридне или позајмљене у целини). У овом раду желели бисмо да испитамо новине које су се у нашој творби речи појавиле током последњих деценија захваљујући једном од таквих утицаја: приливу сложеница с тзв. префиксоидима.

Термин и појам префиксоида дугујемо истакнутом италијанском лингвисти Бруну Миљоринију², који их је испитивао на материјалу

¹ Д. Игњатовић, *Новине у морфологији унесене најновијим именицама сйраној иорекла*, Наш језик XIII (1963), 208—224. Види и М. Пешкан, *Наш књижевни језик на сйно јодина йослије Вука*, Београд 1970, стр. 197—199.

² В. Migliorini, *I prefissoidi*, у књизи истог аутора *Saggi sulla lingua del Novecento*. Фиренца 1941. (и више каснијих издања). За поједине речи види В. Migliorini, *Parole nuove*, додаток речнику А. Panziniја *Dizionario moderno*, X издање, Милано 1963.

савременог италијанског, али у тесној вези с другим европским језицима, свестан да је реч о међународној појави. Најкраће дефинисани, префиксоиди су творбени елементи који као први члан улазе у састав модерних сложеница научног и техничког карактера. Углавном су грчког и латинског порекла, двосложни (ређе тросложни), а настају тако што се од неке класичне речи (нпр. гр. *psuché*) образују сложенице у којима је завршетак замењен спојним вокалом *o* (ретко *u*), нпр. *психологија*, па се затим тако добијен први део употребљава за стварање нових сложеница (*психодрама*, *психотесис*, *психосоцијалан* итд.). Због ове особине да образују низове речи названи су префиксоиди („слични префиксима“); али док префикси имају уопштено, више „релационо“ него „лексичко“ значење, префиксоиди задржавају значење целих речи (у датом примеру „душа“)³. При том, што је битно, термин префиксоиди употребљавамо подједнако за самосталне и несамосталне морфеме: сви се они јављају у сложеницама (именичким, придевским, ређе глаголским и прилошким), али неки од њих постоје и као самосталне именице (*аудио*, *кино*, *радио*), други само као делови сложеница (*психо-*, *био-*, *електро-*).

Кад спојеве с префиксоидима називамо „сложеницама“, тиме не желимо да прејудуцирамо питање степена повезаности њихових елемената. Можда би тачнији био термин „полусложеница“; али пошто разлика између та два термина ионако није до сада дефинисана, нити изгледа да их је могуће оштро разграничити, задржаћемо краћи (и општији) термин.

II

Приступамо наведеној појави с морфолошког становишта, а не са лексичког (није нам циљ да пружимо комплетне спискове речи с префиксоидима, чији број из дана у дан расте) нити са правописног. Ипак,

³ Префиксе од префиксоида јасно разликује П. Рогоћ у своја два рада: *Функција иредметка у стварању нових ријечи и значења*, Језик IX (1961—62), 106—111, и *Принос мртвих класичних језика творби композиција у савременим живим језицима*, Језик IX (1961—62), 129—132. Он у једном списку наводи *анин-*, *дија-*, *ендо-*, *хийер-*, *суб-* итд., а у другом, сасвим одвојеном, *аеро-*, *библио-*, *хромо-*, *дактило-*, *хелио-* итд. При том за ове друге не употребљава никакав посебан термин, него их назива само „елементима композиита“, примећујући да по завршетку на *-o* „одговарају потпуно нашим сложеницама типа *гавобоља*, *коловођа*, *црнокос*, *младозења*“.

М. Миновић, у чланку *О основима савремених српскохрватских норми у вези с писањем сложеница*, Радови Института за језик и књижевност у Сарајеву III (1976), 221—234, назива „префиксоидима“ облике *улиџра*, *суџер* и *псеудо*. Ни таква употреба термина није неоправдана: слично неки пут поступа и сам Миљорини, имајући у виду да је између „структурног“ значења својственог афиксима и „лексичког“ значења какво очекујемо од префиксоида граница врло неодређена. Ипак, уколико се држимо строже дефиниције дате у овом раду, онда бар *улиџра* и *суџер* не би били префиксоиди, него префикси.

правописни аспекти су овде тесно повезани с морфолошким, а могу нам послужити и као помоћно средство. Наиме, кад се неки писац, а поготову лингвиста, определи за писање сложенице састављено односно с цртицом⁴, он тиме, јасније него ма каквим теоријским излагањем, показује како осећа и анализира однос делова у њој. Стога ће нам као полазна тачка у испитивању добро послужити Правописни речник из 1960. Година његовог настанка, за једну појаву која се овако нагло развија, већ представља „старији“ период, који се може корисно упоредити с данашњим. Будући да Правописни речник (у даљем тексту ПР) доноси мноштво израза (као *електроскоп*, *фото-монитор*, *телевизор* итд.) који не садрже никакве друге правописне проблеме, закључујемо да су аутори тежили да унесу с в е овакве сложенице, управо зато да би одредили које треба писати с цртицом а које састављено. Ако понеке уобичајене речи недостају (нпр. *ауто-сервис* или *фото-хелија*), то је свакако последица опште слабости наше дотадашње лексикографије на пољу модерних и техничких израза.

Погледајмо најпре одредницу *ауто*-. За њу је објашњено да се пише састављено „кад значи само“ а с цртицом „кад је скраћено од *аутомобил*“, сем у случајевима као *аутодром* „кад је само један акценат, и то пренесен на први део сложенице“. На овај последњи изузетак још ћемо се вратити, али нас пре свега занима на основу чега су се аутори речника определили за цртицу у случају кад *ауто*- значи „аутомобил“: да ли зато што *ауто* у том значењу може бити самостална именица, или зато што је скраћеница?

Да бисмо потражили одговор на то питање, погледајмо друге сличне случајеве. Аналогна диференцијација спроведена је за речи на *радио*-, додуше без објашњења, али се критеријум лако може наслутити на основу датих примера: састављено се пише кад се односи на „зрачење“ (нпр. *радиоскопија*), а с цртицом у значењу именице *радио*. Ту именицу данас не осећамо као скраћену, али се бар по пореклу може сматрати таквом, будући да је настала (као што објашњавају страни етимолошки речници) скраћивањем сложеница *радиофонија*, *радио-телефонија* или *радио-телеграфија*. Запазимо при том да ПР само прву од ове три сложене даје састављено, а друге две с цртицом.

Имао даље *кино*-, увек с цртицом у пет примера који су дати (*кино-оператер*, *кино-предсјава*, *кино-пројектор*, *кино-реклама*, *кино-улазница*), и *динамо*-, само у примерима *динамо-машина* и *динамо-строј*⁵. Имамо,

⁴ Одвојено писање не долази у обзир према досадашњој правописној пракси, али се и оно среће у разним незваничним натписима: тако се на београдским улицама и у трговинама може прочитати „Ауто гуме“, „Продаја авио карата“ и слично.

⁵ Облик *динамо*- настао је скраћењем француског грeзизма *dynamo-électrique*: види А. Dauzat, J. Dubois, H. Mitterand, *Nouveau dictionnaire étymologique*, Париз 1964. Правописни речник није узео у обзир речи као динамометар, киношека или кинолошки (— који се тиче паса или науке о псима): да јесте, без сумње би и за њих прописао састављено писање, аналогно случајевима као *аутономан* или *радиоскопија*.

најзад, и *фоџо*-, са сличним објашњењем као за *ауџо*-: састављено „кад значи светлост“, нпр. *фоџоџераџија*, а с цртицом „кад је скраћеница од речи фотографија или од њезиних изведеница“, нпр. *фоџо-амаџер*. Ту се сад морамо упитати: постоји ли у српскохрватском *фоџо* као посебна реч? Речник Матица, истина, има такву одредницу (с ознаком „разговорни језик“), али једини пример који је дат садржи множину *фоџоси*, па је вероватније да и једнина гласи *фоџос*, као што често читамо у новинама и као што напомиње и Клаић⁶. У сваком случају, припадност тога *фоџо*(с) књижевном језику врло је сумњива, а исто би се могло рећи и за називе радњи у стилу „Фото Ракић“. Све нас то наводи на сумњу да ауторима ПР мерило за писање цртице није била самосталност дотичног морфема, него његов настанак путем скраћивања.

Тај се закључак поткрепљује кад видимо да је цртица прописана у сложеницама *авио-материјал*, *авио-механичар*, *авио-сџирага*, затим *био-библиографија* („биографија и библиографија“: уп. *биоџеографија* без цртице), *био-сџаница* („биолошка станица“), *Ауџиро-Ујарска*, *ауџиро-ујарски*, *индо-кинески*, *Анџло-Американци* и *анџло-амерички*. За последње четири прописана је диференцијација, тј. с цртицом ако се мисли на два посебна народа, али без цртице у значењу „који припада Аустро-Угарској“, „који припада Индокини“, односно „Американци енглеског порекла“.

Оваква употреба цртице свакако представља недоследност, изазвану одсуством јасне и свеобухватне представе о префиксоидима. Наиме, у члановима Правописа који се баве употребом цртице (87 d, h—k, 88 f, 89 a, d, 92 e-g, 97, 98 f, 134) нема ниједног примера, изузев већ споменутог *Ауџиро-Ујарска* и *анџло-амерички*, да се она употребљавала између несамосталних морфема: увек се цртицом спајају речи које могу стајати и саме за себе, као у *сџомен-џлоча*, *џеџ-џеџ*, *рекла-казала* итд. Исти је случај и са четрдесетак примера које наводи Љ. Јонке у свом чланку „Критериј за писање полусложеница“⁷. Да није тако, не бисмо ли, по истом начелу као и *авио-материјал*, морали писати и *моџо-џикл*, *џиз-кулџура*, *Ком-инџерна* и слично?

Необичност ових последњих грађија свакако потиче отуда што смо навикли да несамосталне морфеме не одвајамо никако, ни цртицом ни белином. Тог начела се држи и сам ПР када прописује, на пример, *раџио-џехника* с цртицом, али састављено *елеџроџехника*. Погледајмо, тим поводом, и малочас поменуте изузетке: ПР даје састављено *ауџоџром* и *ауџобус* (насупротив осталим сложеницама са *ауџо*- у значењу „аутомобил“), састављено *раџиоџонија* (иако су *раџио-џелеџонија* и *раџио-џелеџаграфија* с цртицом), чему можемо додати и придев *фоџоџеничан*, писан састављено иако је значењем, бар у данашњем језику, везан за фотографију а не за светлост. Такве изузетке не можемо тумачити на основу акцента, који (поред тога што је увек непоуздано и променљиво

⁶ Б. Клаић, *Велики рјечник сџираних ријечи, израза и крајњица*, Загреб 1966.

⁷ У књизи *Књижевни језик у теорији и пракси*, Загреб 1964, стр. 106—107.

мерило) није свуда исти, јер пада на први део у *ауџоџром* и *ауџобус*, али на други у *радиофонија* и *фојџојеничан*. Посреди је очито нешто друго: пишемо овакве речи без цртице зато што њихов други део, *-џром*, *-џбус*, *-фонија* (за разлику од *џелефонија* и *џелеџрафија*), *-јеничан*, не постоји као засебна реч него само као елеменат сложенице (Миљорини би рекао „суфиксоид“).

Уколико би се овај пређутно примењени критеријум усвојио и експлицитно, у Правописни речник би требало унети извесне измене. Сложенице са *ауџо-* и *радио-* писале би се као и досад⁸, али с нешто друкчијим образложењем: пише се с цртицом ако су оба дела самостални морфеми (*ауџо-сервис*, *радио-драма*), а састављено ако је бар један несамосталан. Овај други услов обухватио би онда како случајеве *ауџобус*, *радиофонија* (где је други део несамосталан) тако и тип *ауџоџбиоџрафија*, *радиоџџиван* (где је несамосталан први део, будући да не представља именице *ауџо*, *радио*, него префиксоиде *ауџо-* „само-“ и *радио-* „који зрачи“). Напротив, на *фојџо-* (уколико се сложимо да у српскохрватском не постоји именица тог облика) све бисмо писали састављено, а исто тако *џиосџџаница*, *џиомеханичар*, *Ауџџроуџарска*, *џнџлоамерички* и сл. Не треба мислити да би се таквим поступком нешто изгубило на дистинктивности, јер код речи на *фојџо-* разликовање значења „светлосни“ од значења „фотографски“ ионако се заснива на познавању лексема, а не на графичи. Што се тиче етничких сложеница, оне су практично једнозначне, јер се под *џнџлоамериканцима* готово увек подразумевају „Енглези и Американци“ (а не „Американци енглеског порекла“), док се *ауџџро(-)уџарски* и *џнџо(-)џинески*, напротив, увек односе на *Ауџџро-Уџарску* односно *џнџоџину* (ако би се мислило на однос двају народа, употребили би се пуни облици *ауџџријско-уџарски*, *ауџџријско-мађарски* односно *џнџијско-џинески*).

III

Поред овога које је описано, може се замислити и друго, радикалније решење: да све префиксоиде третирамо једнако, без обзира на значење и (не)самосталну употребу, па да све пишемо без цртице, дакле и *ауџоџуџ*, *радиоџџаница*, *џиноџџераџер*, *џинаџомаџина*. Такво решење одговарало би стању у већини западноевропских језика. За њега се залажу и Е. Барић и Д. Малић⁹, које (не употребљавајући термин „пре-

⁸ Трбало би, међутим, расправити да ли је оправдана цртица коју даје ПР за сложеницу *ауџо-џџраџа*, будући да реч *џџраџа* вероватно не постоји у српскохрватском. Једини пример наведен у Речнику Матица узет је из једног путописа, где се очито односи на Италију. (Напоменимо узгред да је у Речнику Матица одредница *ауџо-механичар* омашком дата састављено, без цртице, што је изазвало коментар С. Ковачевића у „Језику“, XVI (1968—69), стр. 63).

⁹ Еугенија Барић и мр Драгица Малић, *О џроблемима џоуџсложеница*, Радови Инџтитута за језик и књижевност у Сарајеву, III (1976), 245—258.

фиксоид“ и не дајући неку посебну дефиницију ове врсте (полу)сложеница) пишу: „Фонемске низове *ауџо-*, *фоџо-*, *кино-*, *радио-* не треба проматрати као лексеме, него као морфеме који изричу везу другог дијела свезе са својим лексичким значењем, као што то изричу нпр. и морфеме *хидро-* у *хидроелектрирана*, *исихо-* у *исихоанализа*, *аеро-* у *аеродинамика*. . . Све такве морфемске јединице (са завршетком *о*) лако се спајају с именицом у сложенице. . . Из тога произлази да све такве свезе треба писати. . . састављено као потпуне сложенице“ (стр. 250—251). Две ауторке истичу да се раздвајање помоћу цртице не може правдати ни двојним акцентом (јер такав акценат имамо и у многим речима које се пишу заједно, нпр. *најједносидвниј*, *кднџираадмирал*, *исеудокласични*) нити двојним значењем (јер такво значење имамо нпр. и у елементу *хиџо-*, који може долазити од гр. *хурџ* „испод“, као у *хиџоцениар*, или од гр. *ћипрос* „коњ“, као у *хиџогром*).

Овакав став заиста би се могао бранити с теоријског гледишта (које се не мора увек поклапати са оним практичним, правописним). Сложенице као *ауџо-џуџ* нису обични спојеви двеју именица, типа *дуванкеса*; у њима на првом месту немамо именицу *ауџо* (у противном бисмо очекивали да се може рећи и **ауџомобил-џуџ*, **кола-џуџ* и сл.) него префиксоид *ауџо-* „аутомобилски“, различит семантички, али не и структурно, од префиксоида *ауџо-* „само-“, као у *ауџобнографџа*. Штавише, ако их посматрамо дијахронијски, онда су та два „*ауџо-*“ и по значењу повезана, јер и аутомобилско значење долази у крајњој линији од значења „само-“ (*auto-mobilis*, самокретан), као што и *радио* долази од појма „зрачење“ а *фоџо* (*графџа*) од појма „светлост“. У случајевима као *кино-џредџава* : *киноџека* чак је и значење префиксоида исто, а једина је разлика у другом делу. Отуда би се увођење јединствене графџе (*киноџредџава* као и *киноџека*) могло схватити као добродошло поједностављење.

Јавио би се, међутим, други проблем, о коме можда Барићева и Малићева нису повеле довољно рачуна. Како разликовати префиксоиде од других туђица, нпр. *соло*, *бланко*, *неџо*, *бруџо*, *џала*, *хиџи*, које такође улазе у безбројне (полу)сложенице (*соло-џевање*, *соло-џачка*, *соло-концерџи*, *бланко-чек*, *бланко-џоџиџис*, *бланко-меница*, *неџо-џеџина*, *неџо-џриход*, *неџо-износ*, итд.) али које сигурно не бисмо писали састављено? С теоријско-лингвистичког гледишта разликовање није тешко, јер овакве речи, насупрот префиксоидима, нису настале скраћивањем учених сложеница грчког типа. Али такво етимолошко расуђивање не би могло да послужи као основ за правописна правила, која траже опипљивије синхронијске критеријуме. То значи да би се у пракси ипак јавиле дилеме, јер би од укупног броја сложеница с туђим првим елементом неке (префиксоидне) требало писати састављено, а друге с цртицом.

Занимљиво је, с тим у вези, погледати и облик *џакси*. По постанку (фр. *taxi* настало као скраћеница грецизма *taximètre*) то би био префиксоид као и сваки други; али будући да изузев *џаксимеџар* нема

других учених сложеница с таквим првим делом, нити именица *шакси* има дужи облик (као што *аушо* има *аушомобил*), за савремено језичко осећање то је права именица. Отуда спојеве као *шакси-стианица*, *шакси-шофер*, *шакси-превоз* морамо уврстити међу (полу)сложенице типа *соло-певање*, а не међу префиксоиде.

V

Нећемо се даље задржавати на правописним дилемама, које нам у овом раду, како је већ напоменуто, нису од примарне важности. Погледајмо уместо тога до каквих је резултата тежња ка употреби префиксоида (свакако није претерано рећи ни „мода употребе префиксоида“) довела последњих година у српскохрватском вокабулару. Графија тих неологизама, у штампи и у другим текстовима, веома је неуједначена (утолико пре што већина њих још не постоји у ПР), али ми ћемо се држати (изузев у цитатима) малочас изнетог принципа: с цртицом ако су оба дела самостални морфеми, у противном састављено.

„Нови“ префиксоиди обично су корени који су и раније били присутни у мањем броју учених сложеница и њихових изведеница, али који сада постају продуктивни, почињу да ступају у спојеве с разним домаћим и страним основама, а понеки од њих употребљавају се и самостално. Готово увек такве промене се зачињу у енглеском и француском, из њих се шире по другим европским језицима, да би посредством штампе и телевизије допрле и до нас.

Типичан је случај облика *мошо-*. Док ПР још бележи само *мошоцикл* и изведенице (услед чега се питање цртице и не поставља), дотле у Речнику Матица већ налазимо овакву одредницу: „*мошо-* као први део сложеница значи да је нешто у вези са мотором. . . или моторним возилима: *мошоцикл*, *мошоџицикл*, *мошоџрка*, *мошодруштво*, *мошоџарк* и сл.“ Овим примерима могли би се додати и они које наводи Клаић — *мошогром*, *мошокује*, *мошонауџика*, *мошоскаф*, *мошокуџер*, *мошовелогром* — а затим *мошокрос*, *мошоџриколица* и други неологизми. У вези с овим префиксоидом јавља се и питање двоструког префиксоида *аушо-мошо-*, пре свега у званичном називу *Аушо (-)мошо (-)савез*. Употреба цртице овде повлачи за собом готово нерешиве проблеме: по аналогји са *био-библиографија* (у ПР) требало би писати само једну, по аналогји са *биогеографија* (ПР) или *стиенодактилограф* (кога нема у ПР, али тако пишу Клаић и Речник Матица) ниједну, Барићева и Малићева се залажу за одвојено писање, и тако даље. Овде нам је битно да уочимо да у оваквим сложеницама с двоструким префиксоидом имамо структуру непознату у домаћим сложеницама: три елемента, од којих два међусобно равноправна квалификују трећи.

Као *мошо-*, са аналогним дефиницијама, посебне одреднице добило је у Речнику Матица (даље: РМ) и више других префиксоида. Такав је

џурбо- („значи да се оно што означава други део покреће помоћу турбина“), за који су у РМ дати примери *џурбоенерџиор*, *џурболокомойива*, *џурбореакџиор*, Клаић бележи и *џурбокомџресор*, а требало би свакако додати и придев *џурбомлазни* са изведеницом *џурбомлазњак*. *Термо-*, раније познат само у оквиру чистих грецизама као *џермомеџар*, *џермофор*, *џермосџаџ*, сада се спаја с латинским и модерним основама у сложеницама као *џермонуклеаран*, *џермоизолациони*, *џермоелекџричан*, *џермоелекџрана*, *џермоценџрала*. Слично је и са префиксоидом *џеле-*, који се из грчких сложеница *џелефон*, *џелеџраф*, *џелескоџ* итд. пренео у хибридне као *џелеобјекџив*, *џеледириџован*, *џелекоманда*, *џелекомандни*, *џелекомандован*, *џелекомуникаџије*, *џелекомуникаџиони*, *џелеџринџиџер* итд. За њега РМ каже „означава да је нешто удаљено, да се врши у даљини, преноси у даљину и сл.“, а сличну дефиниџију даје и Клаић. Могло би се поставити питање нема ли тај префиксоид и друго, специфичније значење, „телевизиџски“, што би значило да је код њега дошло до сличне семантичке диференџијаџије као код *раџио-* или *ауџио-*. РМ наводи само један такав израз, *џелеџлеџалаџ*, док их Клаић даје више — *џелеџдрама*, *џелесџџџ*, *џелеџурнал*, *џелеџкино*, *џелеџраџија* („владавина помоћу телевизиџе“); *џелеџамера*, у РМ дефинисана као камера „за даљинска снимања“, код Клаића значи телевизиџску камеру. Ипак, све ове речи су у прилично ограниченој употреби: у овом случају, префиксоид као средство за постизање језичке економије није био неопходан, јер је ту улогу са успехом преузела интернационална словна скраћеница ТВ, која се употребљава као именица, али још чеџће као атрибут (*ТВ-џлеџалаџ*, *ТВ-камера*, *ТВ-џроџрам* итд.).

Још новији префиксоиди, које ни РМ није стигао да забележи као такве, јесу *соџио-*, *диско-*, *џорно-*. За онај први РМ даје само *соџиолоџ* и изведенице, док *Лексикон ЈЛЗ*¹⁰ додаје још једну грчку сложеницу, *соџиомеџџрија*. Клаић, међутим, бележи и *соџио-драма* (с цртицом), последњих година редовно се говори о *соџиолиниџисџиџици*, а у штампи се срећу сложени придеви *соџиокулџурни*, *соџиџсихолоџиџки*, *соџиџеџкономски* и сл.

Диско- се свакако најпре јавило у речи *дискоџеџка* (РМ), потом у *дискоџил* (Клаић), а последњих година јако се шире придев *дискоџраџфски* („који се тиче издавања плоча“) и именица *дискоџраџија* (с два значења: „издавање плоча“ и „библиоџраџија плоча“, тј. подаци о свим плочама које је снимео извесни музичар или музички састав). Ту смо још у оквиру грчких корена, али омладинске моде донеле су и низ хибридних сложеница, пре свега *диско-клуб* (забележен и у *Лексикону*), па *диско-сасџав*, *диско-звук* и сл., а и самостално *диско* као назив за један стил у забавној музици. Само у једној рубрици под насловом „Нове плоче“¹¹, на нуном ступцу текста, нашли смо три таква израза: „диско-куће“, „диско-произвођаџи“, „диско-продукџија“.

¹⁰ *Лексикон Јуџославенскоџ лексикоџраџфскоџ завода*, Загреб 1974.

¹¹ „Илустрована Политика“ од 16. V 1978. године.

И придев *иорноірафски*, чим је последњих година почео чешће да се употребљава у вези с дискусијама о ласцивним књигама и филмовима, скраћен је (као и обично, најпре у западним језицима, а потом и код нас) у префиксоид *иорно-*. Тако наилазимо на *иорнофилм*, *иорночасојис*, *иорнолићерајтуру* и много шта друго.

Малочас поменути облици *сјенодакшилоіраф*, *-ија*, *-киња*, *-ски* указују нам на још један од могућих узрока настајања префиксоида. Очигледно се ту скраћивањем желело избећи понављање суфикса до кога би дошло у спојевима *сјеноіраф-дакшилоіраф*, *сјеноірафски-дакшилоірафски* и сл. На исти начин добили смо и *био-библиоірафија*, као и изразе *шехнобирокраш(а)* (= технократа-бирократа), *-ски*, *-изам*, честе у политичким расправама последњих година. Префиксоид *шехно-*, одраније присутан у грецизмима *шехнокраш(а)*, *-ски*, *-ија* и *шехнолој*, *-иши*, *-ија*, јавља се и у многобројним називима предузећа као *Техноинвест*, *Техномешал*, *Технојромеш*, за које доста примера даје М. Минових у поменутом раду (стр. 223); најзад, имамо га и у греко-англицизму *шехноменаџер*¹².

Кад је реч о називима предузећа, мада они не спадају у лексички фонд у ужем смислу, треба напоменути да у њима налазимо обиље префиксоида: *Аіро-* (*Аіроексјорш*, *Аірокомери*, *Аіроиндустјрија*, чак и *Аірокока* као назив живинарског комбината), *Енеріо-* (*Енеріојројекш*, *Енеріомешал*, *Енеріоинвест*), *Ценшро-*, *Хемо-*, *Аушшо-*, *Елекшро-* итд.

VI

Напоредо са именима на *Техно-*, Минових наводи и називе с првим делом *мешало-* или *мешал-*: *Мешалошехна*, *Мешалексјорш*, *Мешал-Имјекс*; можемо томе додати и неке заједничке именице и придеве, као *мешалојласшика*, *мешалосшрујар(ски)*, *мешалојперашувач(ки)* итд. Поставља се, међутим, питање: да ли и то *мешал(о)-* можемо сматрати префиксоидом? У стручном речнику, истина, имамо сложене грчког типа као *мешалоірафија*, *мешалоскошшја* и сл., али није вероватно да су новији изрази настали издвајањем њиховог првог дела; пре ће бити да је напросто узета именица *мешал* и додат јој спојни вокал *о*.

То нас наводи да мало проширимо дефиницију префиксоида.

Досада смо наводили само примере који задовољавају све карактеристике префиксоида описане у I одељку овог рада. Али кад је у питању

¹² Та реч се учинила толико позната и потребна једној групи загребачких социолога да су о њој поставили питање у оквиру једне анкете „о политичкој култури радничке класе“, почетком 1978, и са изненађењем констатовали: „Чак 54 одсто испитаних радника не зна ко су техноменаџери, а 26 одсто их идентификује са руководиоцима и стручњацима уопште“. (Цитирано према „НИН“-у од 14. V 1978, стр. 14).

једна овако раширена и витална језичка појава, неизбежно је да она у пракси пробије круте границе које јој — у оправданој тежњи ка што ригорознијем и што једноставнијем опису — намеће теоријски лингвиста. Тако, једно од својстава модерних интернационалних сложеница јесте да се често састоје од елемената скројених без обзира према етимолошким границама грчких и латинских речи од којих потичу. Такви су примери именица *контрацејџија* (од енгл. *contraception*), која би заправо морала да гласи „контраконцепција“, или речи са суфиксом *-ишон* (*иозишон*, *синхроишон*, *беџаишон*, *диџишон* итд.), који је добијен сасвим произвољним цепањем грецизма *елекџишон*. Имајући ту чињеницу у виду, признаћемо статус префиксоида и новим и веома раширеним облицима *мини-* и *макси-*, мада нису настали из почетних делова сложеница, него насилним скраћивањем латинског *minus* (уз угледање на *минијаишуран*) односно *maximus*. Речник Матица још не бележи те облике, док Клаић даје неколико мало познатих техницизама као *минифон*, *миниској*, *минисуб*, *минифундија*. Али права експанзија ових двају префиксоида, као што је познато, почела је 1964—65. године, модним проналаском који је у Лондону назван *miniskirt* и одмах преведен на све језике као *минисукња*, *Minirock*, *miniјуре*, *minigonpa* итд. итд. После тога у новинарском и рекламном језику *мини-* се претворило у праву епидемију, потискујући не само старији префиксоид *микро-*, него и придеве са значењем „мали, ситан“ и диминутиве. Тако смо добили *минимоду*, *минибусе*, *минийаркове*, *минидржаве*, *минизезде* и ко зна још колико сличних кованица¹³. Убрзо је уследило и симетрично *макси-* као ознака за крупне ствари. По овако широкој продуктивности, као и по двосложној структури, *мини-* и *макси-* свакако се могу изједначити с префиксоидима.

Насилно убацивање у „двосложни калуп“, уосталом, није тако нова појава, јер се јавило, као што је Миљорини показао, још у прошлом столећу. Тако је речи *Европа* одузет један слог да би се створиле сложенице *Евроазија*, *евроазијски*. Оне су дуго остале усамљене, али се негде после 1950. *евро-* или *еуро-* издвојило у префиксоид, дајући *Евровизију* (= европску телевизију), па термине *евроцентризам* и *евроцентричан* (о научницима који занемарују историју и географију ваневропских земаља), *евродолар* (долар Европске економске заједнице) и најновији од свих, политички термин *еврокомунизам*. На настанак облика *евро-* вероватно је утицала серија етничких сложеница у којима се — слично као у примерима *сјенодакџилографски* и сл. — избегава двократна употреба истог придевског суфикса: *аусџироујарски*, *анџоамерички*, *анџо-*

¹³ Један од најсвежијих примера, с типичном недоследношћу у употреби цртице, налазимо у загребачком „Старту“ од 31. V 1978, стр. 89: „Ова мини-вијест објављује се за онај минипостотак читалаца ове рубрике који инзистирају на објављивању домаћих материјала.“

саксонски, индоевројски, индокинески, афроазијски, ишалоамерички, балтословенски и још понеки.¹⁴

Најзад, иако смо досада говорили о префиксоидима као о појави везаној за туђице, било је неизбежно да се њихов структурни образац пренесе и на неке домаће основе. Тако је у административном речнику скован хибридни израз *инокоресионгенит* (од „инострани кореспондент“). Још изразитији префиксоид је *јуио-*, од *јуиословенски*: у *јуиовинил*, *Јуиошваба* (подсмешљив назив за Југословене који бораве у Немачкој), у разним новинарским кованицама као *јуиоштуризам*, у Крлежином *јуиоврана* (види РМ) и у многобројним називима установа као *Јуиодрво*, *Јуиолинија*, *Јуиобанка*, *Јуиоконцерит* итд. Уп. и *Јадролинија*, од *Јагран*(ски).

Наш списак примера свакако би се могао проширити и речима које смо изгубили из вида, а и таквима које данас још нису префиксоиди, али ће можда у најскоријој будућности стећи изненадну популарност (као што се десило са *мини-* и *макси-*) и створити читав низ нових сложеница. Таквим „префиксоидима у заметку“ могли би се сматрати *рејро-*, засад само у *рејроматеријал* (од „репродукциони материјал“, забележено у РМ), *иарко-* у *иаркометар* (сат за мерење времена паркирања), *алко-* у *алкојесит* (Клаић: „апарат за мјерење количине алкохола у неком тијелу“), *еко-*, које већ има два значења: у научним терминима *екосистем* и *екојши* (*Лексикон ЈЛЗ*) скраћено је од „еколошки“, док у радио-телевизијском жаргону „екопрограм“ или само „еко“ означава „економско-пропагандни програм“, тј. рекламе.

Немогуће је, наравно, предвидети како ће и у којим правцима расти број ових неологизама. Али и из наведених примера јасно је да префиксоиди представљају нову обличку категорију, на средини између афикса и речи, између морфема и лексема, што значи да њима не треба да се бави ни само граматичар ни само лексикограф, него обојица. При том треба имати у виду изузетну, тако рећи неограничену продуктивност појединих префиксоида. Ако бисмо, рецимо, прелистали нашу културну и забавну штампу за последње три-четири године тражећи облике на *иорно-*, сигурно бисмо нашли и *иорнолокал*, и *иорнозвезде*, и *иорноулоје*, и *иорнопродуценти*, и *иорнопризоре*, и *иорнороман* и још стотине других комбинација. За лексикографе се из тога намеће закључак да не би имало смисла свакој од оваквих, често ефемерних, речи давати посебну одредницу, како се то радило с традиционалним сложеницама. Уместо тога треба доследно применити поступак који је, као што смо видели, већ усвојен у РМ: за посебну одредницу узети само

¹⁴ Први део ових сложеница је скраћен ако га упоредимо са обликом дотичног етничког придева у нашем и у другим модерним језицима: *аусиријски*, *индијски*, *ишалолијански*, енгл. Austrian, Indian, Italian, итд. Вероватно је, међутим, да су се првобитно многе од њих заснивале на класичном латинском, који је имао облике без суфикса *Italus*, *Indus*, *Anglus* итд. Одатле се, замењујући падежни наставак спојним вокалом, непосредно добија *ишало-*, *индо-*, *англо-*.

префиксоид и напоменути, уз неколико примера, да он образује спојеве с разним другим речима. (При том би једино, уместо „сложеница“, требало употребити неки термин који мање обавезује, као „полусложеница“, „сложени израз“, „спој“, „комбинација“ и слично). Разуме се да би и поједине (полу)сложенице с префиксоидима могле добити посебне одреднице ако су у веома широкој употреби, или ако им значење није јасно на основу самих саставних делова.

Оваква „аутономија“ префиксоида у речницима нипошто не мора значити да би се они обавезно писали с цртицом, а још мање да бисмо их смели прогласити за непроменљиве придеве и писати одвојено, како то у понеким случајевима сугеришу Барићева и Малићева. Појам *придева* често се олако изједначава с појмом атрибута, тј. речи која квалификује именицу, а губе се из вида друге три синтактичке особине придева: да се може употребити предикативно, да може постати прилог и да може бити квалификован помоћу прилога. Један прави непроменљиви придев, нпр. *фер*, има те три особине (као што показују примери *Ушаковица је била врло фер*, *Ирали су фер*), док их префиксоиди немају. Морамо се, дакле, помирити с тим да префиксоиди као такви (тј. остављајући по страни евентуалне самосталне именице истог облика, као *аудио*, *радио*) не припадају ниједној врсти речи, јер и нису „реч“, иако ће их лексикограф третирати као посебну јединицу. С друге стране, и корисници речника мораће се навикнути да сваку сложеницу с префиксоидом не схватају обавезно као „реч“, без обзира што ће се оне писати с цртицом, а многе и састављено. Чуће се вероватно жалбе, на пример, да је у речнику изостављена „реч“ *електропроводник*, на шта ће лексикограф морати да објашњава да таква одредница и није неопходна, јер у речнику постоје одреднице *електро-* и *проводник*. То значи да ће се и у нашој лексикографији јавити ситуација каква одвајкада и у много већој мери, услед саме природе дотичног језика, постоји у немачком: да је немогуће као посебну одредницу дати све оно што се у текстовима налази писано као једна реч, него читалац мора сам да анализира сложеницу и да потражи сваки њен елемент посебно. С обзиром на распрострањеност префиксоида у данашњем језику, таква анализа не би требало да представља нарочиту тешкоћу.

Иван Клајн